

Р. І. Олексенко

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

ВПЛИВ ФІЛОСОФІЇ МАКСА ВЕБЕРА НА СВІТОВУ ЕКОНОМІЧНУ ДУМКУ

У статті розглянуто теорію «ідеальних типів» Макса Вебера, як методологічне підґрунтя філософії ринкових відносин. Розкрито поняття «ідеальний тип підприємця», «економічна людина».

Ключові слова: Філософія, освіта, ринок, ринкові відносини, ідеальний тип підприємця .

Рассмотрена теория «идеальных типов» Макса Вебера, как методологическое основание философии рыночных отношений. Раскрыто понятие «идеальный тип предпринимателя», «экономический человек».

Ключевые слова: Философия, образование, рынок, рыночные отношения, идеальный тип предпринимателя.

The theory of «ideal types» of Max Weber, as a methodological foundation philosophy of market relations. Discloses the concept of «ideal type of entrepreneur», «economic man»,

Keywords: Philosophy, education, market, market, ideal type of entrepreneur

Макс Вебер був одним з перших мислителів і залишається на сьогодні класичним захисником тієї теоретичної позиції, згідно якої не уявна «невидима рука», а реальні люди з їхніми цілком конкретними цінностями і переконаннями визначають той чи інший спосіб організації ринкових відносин. У своїй теорії Вебер широко застосовує низку понять, серед яких ключове методологічне значення має поняття ідеального типу, причому «ринкові відносини» також виявляються одним з таких ідеальних типів, які сприяють розумінню сутності сучасного суспільства.

Поняття «ідеального типу», яке широко використовує Макс Вебер, було запозичене ним у представника неокантіанства Генріха Ріккерта [10], однак набуло суттєвого переосмислення у зв'язку з застосуванням цього поняття до реалізації завдань історичної школи, більшість підходів якої Вебер цілком поділяв. Тим самим з категорії апріорного пізнання (якою ідеальний тип був у Ріккерта) ідеальний тип перетворився у Вебера на інструмент історичних та конкретних соціальних досліджень.

Таким чином, при визначенні методологічної бази нашої роботи не можна оминати концепцію соціальної дії Макса Вебера. На основі критичного аналізу його категорій ми будуватимемо власну філософську модель осмислення ринкових відносин.

Економічна дія, згідно Максусу Веберу, належить до загального класу раціональної поведінки і є такою, якщо вона орієнтована на отримання вигоди. Це є мирним способом контролю індивідом ресурсів (засобів), за допомогою якого він має намір досягти своїх цілей. Економічні процеси по відношенню до економічної дії виступають в ролі цілей, засобів, перешкод і результатів. Економічна дія включає операції у сфері сучасного ділового підприємництва, націленого на отримання прибутку. Основними складовими методології Макса Вебера є: 1) концепція ідеального типу 2) метод причинового (казуального) пояснення 3) принцип розуміння мотивів поведінки, якій співпереживає дослідник, 4) принцип віднесення до цінності.

Вебер розмежовує дві пізнавальні дії – віднесення до цінності і оцінку; якщо перша перетворює наше індивідуальне враження на об'єктивну і загальнозначущу думку, то друга не виходить за межі суб'єктивності. Вебер схильний трактувати цінність як установку тієї або іншої історичної епохи, як властивий епосі напрям інтересу. Ідеальний тип і є інтересом епохи, вираженим у вигляді теоретичної конструкції. Таким чином, ідеальний тип не витягується з емпіричної реальності, а конструюється як теоретична схема. У цьому сенсі Вебер називає «ідеальний тип» утопією. Чим більш різко і однозначно сконструйовані ідеальні типи, тим вони, отже, в цьому сенсі, чужі світу, однак тим краще вони виконують своє теоретичне призначення. Таким чином, веберовий ідеальний тип близький до ідеальної моделі, якою послуговується природознавство. «Утворення абстрактних ідеальних типів, – пише Вебер, – розглядається не як мета, а як засіб» [4]. Такі поняття, як «економічний обмін», «Номо економікус» («економічна людина»), «ремесло», «капіталізм», є, згідно Веберу, ідеально-типовими конструкціями, що вживаються як засоби для зображення індивідуальних історичних утворень. Введене Вебером у філософський лексикон поняття «ідеального типу» служить методологічним засобом і евристичним прийомом

соціального пізнання і інтерпретації людської поведінки. Методологія ідеальних типів в цьому випадку виступає як засіб пояснення цих типів, прояснення питання про можливість відновлення суб'єктивного сенсу, що вкладається партнерами по комунікації. Без цього формування і до нього ніякого «індивідуума» немає, а є лише інтенсивне і екстенсивне розмаїття дійсності. «Ідеальний тип» Вебера нічого не формує в тому сенсі, що він нічого не створює наново. Він лише орієнтує дослідника в дійсності, нічого не нав'язуючи їй. Він – знаряддя пізнання історичної дійсності, узятє з неї самої. Результати дослідження, зробленого за допомогою цього знаряддя, можуть дати, щоправда, цілу ідеально-типову картину.

Як вважає Макс Вебер, в економічній теорії, так само як і в історичній і соціологічній науках, існують деякі синтетики, які ми називаємо ідеями історичних явищ. По суті, будь-яка гуманітарна теорія дає певну ідеальну картину, наприклад, економічна – ідеальну картину процесів, що відбуваються на ринку при строго раціональній поведінці учасників і вільній конкуренції. У цій ідеально-типовій картині відсутні внутрішні суперечності, вона побудована так, що виключається сама можливість появи логічних неузгодженостей. Саме тому Макс Вебер стверджує, що ідеальні типи – це утопія, отримана за допомогою гіперболізування певних явищ [4]. Таким чином, ідеальний тип – це уявна теоретична конструкція, що створюється вченим, який досліджує соціальну реальність, відносно того або іншого аспекту цієї реальності (явища, процесу, зв'язку, дії, події тощо) за допомогою вирізнення окремих моментів, сторін, значущих для цього аспекту досліджуваної реальності. Вчений в результаті всіх цих процедур конструює єдиний уявний образ, що відповідає вимогам внутрішньої логічності і несуперечності.

Введення поняття цілераціональної дії здатне вирішити суперечність, що породжується двозначністю логічної природи ідеального типу. Ідеальний тип, як стверджує Макс Вебер, існує тільки в ідеалізованій ситуації цілераціональної дії, яку неможливо зафіксувати досвідними засобами. При цьому слід сказати, що чим яснішим і прозорішим є зв'язок між метою і засобами, тим ближче реальна дія до цілераціональної. Саме для цього з самого початку важливо виявити відхилення реальних дій від ідеальних і пояснити їх причини. Тільки тоді можливо реконструювати дійсний сенс дії. Філософ пише, що «для типологічного наукового дослідження всі ірраціональні, емоційно обумовлені смислові зв'язки, що визначають ставлення індивіда до того, що його оточує і впливає на його поведінку, найбільш осяжними, якщо вивчити їх і зобразити як відхилення від чисто цілераціонально сконструйованої дії» [5].

Своє міркування Вебер ілюструє таким прикладом. Він говорить, що для пояснення причин біржової паніки [6], слід спочатку розглянути, якою б була ця ситуація без впливів ірраціональних і афективних емоцій. І лише після цього можна буде ввести ці ірраціональні компоненти як перешкоди. Простіше кажучи, тут Вебер ставить питання, якою б була дія людини в умовах паніки на біржі, якби вона керувалася цілераціональними установками? При цьому розбіжність реальної поведінки агентів соціальної дії з цілераціональною установкою, тобто відхилення дійсності від ідеального типу, Макс Вебер кваліфікує як детерміноване конкретними обставинами (або волею випадку) і таке, що вимагає додаткового вивчення емпіричними методами [7]. Тому у веберовій системі цілераціональні дії є виразом сутнісних інтересів суб'єкта. Веберовий метод аналізу відхилення дійсності від ідеального типу з'явився в результаті ідеалізованого припущення, що людина, носій духу капіталізму (*homo economicus*) чинить цілераціонально, тобто планує власні соціальні дії (орієнтовані на «іншого»), порівнюючи їх з використовуваними засобами. Тут важливо зрозуміти, що віднесення до економічних інтересів відповідає духу капіталізму. Важливо також тут сказати, що Вебер виступає проти онтологізації теоретичних передумов і підлаштування життя під логіку власного проекту. Він спеціально обумовлює, що не слід змішувати історію як дійсність і історію як теорію, і у зв'язку з цим висуває вимогу свободи від оцінки. Як свій улюблений приклад Макс Вебер наводить *homo economicus*. Але яким чином народжується уявлення про економічну людину? Для цього Вебер досліджує поведінку «ділових людей», виділяючи в них загальні риси, якими наділяє свій тип.

Ідеальний тип підприємця – це людина, для якої етичні норми вважаються непорушними і мають пріоритетне значення. Завдяки цьому *homo economicus* вважається добродесною людиною, що живе за правилами моральності і моралі, вона працює не покладаючи рук, готова невтомно працювати заради 6-8 % річних. Але найважливіше, що є в цій людині і що стримує її, спрямовуючи всі вчинки і діяння – це протестантська етика, яка є основним моральним законом усередині людини. Діяльність економічної людини зв'язує соціальних агентів в один ланцюжок: від селянина і виробника до покупця і споживача. Старанно працюючи він отримує близько 8% річних і все одно, заради них готовий вкладати власні ресурси. При цьому багатство сприймається як ознака праведності, ознака того, що Господь до тебе благоволить. Економічна людина живе з «олівцем в руці», постійно розміряючи дебет і кредит; вона завжди охайна і чиста, виставляє «на показ» не розкіш будинку або одягу, як це робили аристократи, але скромність

свого повсякденного одягу. Ідеальний homo economicus бережливий і завжди платить за своїми боргами. Живе за строгими правилами «життя по засобах», зберігає кожен шилінг і вичавлює з кожної хвилини мінімум один пенні. До речі одним з найулюбленіших прислів'їв перших буржуа було наступне – «A penny saved is a penny earned», тобто «зберегти пенні – все одно, що заробити його». Таким чином, економічна людина – це хрестоматійний приклад веберового ідеального типу, що з'являється завдяки статистичним узагальненням, збору емпіричних даних, спостереженням за підприємцями.

Варто докладніше зупинитися на вечеровому розумінні «економічної людини» як ідеального типу. У основі більшості економічних учень лежать уявлення про мотиви і характеристики господарюючої людини. Зазвичай це позначається поняттям homo economicus – «економічна людина».

Оскільки економічна наука прагне до строгості і точності своїх висновків, то вона абстрагується від розмаїття мотивів і якостей людей, залишаючи лише ті, які прямо пов'язані з економічною діяльністю. Те, що економіці доводиться мати справу з такою односторонньою моделлю людини, робить її в уявленнях деяких її критиків «похмурою наукою». А саме Торстейн Веблен, що назвав її так, писав, що людина постає в економічній науці егоїстом, якого не хвилює нічого, окрім грошей, істотою, що «блискавично обчислює задоволення і страждання, коливається подібно до однорідної кульки, цілком щастя, що складається з бажання, під впливом стимулів, які переміщують його в просторі, нічого не міняючи усередині нього» [8]. В результаті в модель «економічної людини» зазвичай включають такі характеристики:

- прагнення отримати максимальний прибуток при наявних засобах виробництва і доступних ресурсах;

- здатність до раціонального розрахунку доходів і витрат;

- постійне бажання поліпшити свій добробут;

- прагнення звести до мінімуму ризик, неминучий в економічній діяльності.

Подібна модель людини використовувалася вже в класичній політичній економії – у А. Сміта, Д. Рикардо і інших вчених. Але найбільш чіткі риси вона знайшла в теоріях ХХ в., у яких «економічна людина» стала як «раціональний максимізатор» корисності.

Іноді стверджують, що відмічені характеристики «економічної людини» є універсальними, властивими людям у всі часи і у всіх культурах. Дійсно, прагнення до багатства або, принаймні, до матеріального добробуту можна вважати родовою рисою людини. Проте це прагнення може реалізовуватися різними шляхами: через спекуляцію, обман, підпорядкування інших людей тощо. А може – через раціонально організовану економічну діяльність. Історія показує, що подібна діяльність стала достатньо поширеним явищем лише з виникненням капіталістичного суспільства. Вперше системно це довів саме Макс Вебер. Саме він дав відповідь на питання, звідки з'явився антропологічний тип раціонального підприємця, за міркою якого фактично скроєна модель «економічної людини».

Становлення західного капіталізму, згідно Веберу, пов'язане з виникненням підприємств, мета яких – отримання максимального прибутку, а засіб для досягнення цієї мети – раціональна організація життя, праці, виробництва і торгівлі. Поєднання прагнення до прибутку з раціональною дисципліною є унікальною рисою західного капіталізму. Ця унікальність визначається тим, що бажання наживи задовольняється не шляхом завоювання, спекуляцій або авантюри, а за допомогою дисципліни і розрахунку, в рамках безперервного діючого підприємства, орієнтованого на отримання доходу за допомогою використання можливостей чесного і мирного ринкового обміну.

Виникає питання: як склався такий тип виробництва? У класичній роботі «Протестантська етика і дух капіталізму» (1905) Вебер висунув і підкріпив фактами гіпотезу про те, що протестантська Реформація – скоріше ненавмисно, чим свідомо – сприяла розвитку норм і поглядів, вельми сприятливих для такої економічної діяльності. Лютер, Кальвін і їх послідовники поклали цьому початок, перетворивши релігійне поняття «покликання» на легітимацію професійної праці і надавши йому світського значення. Якщо раніше говорили про «покликання» зробитися священиком або членом якого-небудь чернечого ордену, то тепер на всякий дозволений законом світський рід занять стали дивитися як на «покликання», через яке людина повинна намагатися максимально реалізувати волю Божу.

Вирішальний внесок у розвиток «капіталістичного духу», згідно Веберу, вніс кальвінізм і його численні відгалуження. Ядро протестантської етики складають наступні положення. Всемогутній Бог, воля якого незбагненна для кінцевого розуму людей, править світом так, що наперед зумовив кожному порятунок або засудження на погибель, людина ж своїми діями безсила змінити те, що визначило Боже веління. Такі ідеї коріняться ще у вченні Бл. Августина про створення людських душ Богом під час створення світу [1]. З іншого боку, людині недоступне знання того, до порятунку або загибелі зумовив його душу Бог, але вона повинна трудитися на примноження слави Божою і

на створення царства Божого на землі, а неробство і плотські утіхи гріховні і негожі.

Схожі елементи окремо зустрічаються і в інших віровченнях, але одночасне їх поєднання унікальне і має, як доводить Вебер, значний вплив на характер життя і господарської діяльності людей. Доктрина про напередвизначеність, згідно якої Бог вже наперед вибрав, кого врятувати, а кого засудити на муки, вела до індивідуальної стурбованості людини своєю долею. Протестантські реформатори вважали, що християнин повинен навчитися жити з цією стурбованістю і праведно служити Богові, навіть якщо у результаті з'ясується, що він напередвизначений до засудження. Проте прості протестанти зазвичай вважали, що успіхи в їх мирському «покликанні», особливо в господарській сфері, є ознакою прихильності Бога. Навряд чи Бог проявить свою прихильність до тих, міркували вони, хто все одно приречений на вічні муки.

З середовища таких обачливих протестантів і вийшли раціональні підприємці, які багато і методично трудилися, засуджували розкіш і розваги і, як наслідок, досягали економічних успіхів. Поєднання цінностей і поглядів, властивих цьому типу людей, Вебер назвав «мирським аскетизмом». Подібно до ченця, протестант в повсякденному житті практикував самообмеження і дисципліну. Але на відміну від «потоїбичного аскетизму» ченця він свій аскетизм обертав на господарську діяльність.

Після того, як Вебер виявив в західній культурі «мирський аскетизм», він розпочав дослідження інших культур і відповідних ним релігій, щоб з'ясувати наявність або відсутність там цього компонента. Його відсутність могла б пояснити, чому сучасний капіталізм виник саме на Заході. Вебер доводив, що аскетизм Індії був потоїбичним, а мирське вчення конфуціанства так і не привело до аскетизму. Тому Індія і Китай не зважаючи на великі успіхи в області культури і техніки, не мали благодатного ґрунту для генезису капіталістичної економіки.

Теорія генезису капіталізму Вебера є найбільш впливовою до цих пір, хоча навколо неї йдуть постійні суперечки. Так, відомий французький історик Ф. Бродель критикує Вебера за його зведення пояснення походження фігури капіталістичного підприємця до однієї причини, до протестантизму [3]. Сам Бродель підкреслює роль торгівлі, перш за все торгівлі на великі відстані, яка сприяла формуванню буржуазної раціональності. Він вважає, що в торгівлі капіталізм був у себе удома, а у виробництві, принаймні на початкових стадіях розвитку – в гостях. Це дозволяє пояснити ті види капіталізму, які залишилися поза увагою Вебера і суперечили його позиції. Йдеться про ранньобуржуазні центри північної Італії, які досягали успіху в торгівлі, передавши потім естафету протестантським країнам північної Європи. Вебер взагалі недооцінював ступінь капіталістичного розвитку в непротестантських країнах. Важливий приклад – французькі католики, які не досягли успіху так, як їх протестантські співвітчизники, але проте зуміли створити свій власний буржуазний етнос.

Іншою мішенню критики є європоцентризм Вебера, що виявляється в його оцінках економічного життя Сходу. Успіхи капіталізму в Японії, а пізніше і в інших країнах Східної Азії можна трактувати так, що Вебер помилявся в своїх негативних оцінках впливу на економіку конфуціанської і буддистської релігійної етики.

Разом з тим це не підриває основного положення Вебера про те, що капіталістичний підприємець – вельми своєрідна фігура, і не всі культури однаковою мірою сприяють її появі. Істотними рисами цієї фігури є такі якості, як раціональність, індивідуалізм, релігійно-етичне уявлення про обов'язок. Культури, здатні продукувати людину цього типу, володіють перевагою в господарському розвитку. В цьому відношенні навіть критики Вебера погоджуються з тим, що протестантизм забезпечив його прихильникам порівняні переваги перед представниками інших релігійних течій і що це було пов'язано з його строгим і своєрідним господарським етносом.

Втім, багато дослідників сучасних стилів життя відзначають, що з історичної сцени в наші дні зникає homo economicus як людина праці і виробництва, як послідовний прихильник принципів аскетичної етики і формальної раціональності. У наш час ці принципи вже не працюють. «Мирська аскеза» йде в минуле, сучасна людина схильна до постійної спокуси бажаннями. Ключовою діяльністю нової, вже неекономічної людини стає споживання. Вона виявляється залученою в ситуацію мультиплікації бажань. Варто звернути увагу на переосмислення Марксового виробництва товарів і людини у виробництво бажань у праці Дельоза і Гваттарі «Анти-Едип», [10] де вони розглядають людину як «машину бажань».

У цій ситуації колишня веберова економічна етика виглядає старомодною. Як відзначає французький філософ Ж. Бодріяр, «XX століття подало історичний урок нікчемності традиційної моралі і економічного розрахунку. Цілі покоління людей, прагнучи жити по засобах, в результаті опинилися на нижчому рівні життя, чим дозволяли їх засоби. Про цю еру праці, особистої заслуги і накопичення – чеснот, що знаходять вищий вираз в понятті власності, ще нагадують нам речі, що збереглися від неї, немов примари втрачених поколінь минулого в дрібнобуржуазних інтер'єрах» [2].

Сучасний ринок не тільки задовольняє наявні бажання, але ще і постійно будить все нові і нові потреби. Економічна система схильна породжувати бажання, розпалювати їх, що перетворює людину на своєрідну «машину бажання». Якщо раніше ключові процеси відбувалися у сфері виробництва, то в ХХ столітті вони перемістилися в сферу споживання. Споживачам колишніх часів, вільним купувати або не купувати, вже не знаходиться місця в сучасній суспільно-економічній системі. Нині запанував принцип задоволення. Антропологічне зрушення, що відбулося, відокремлює героїчну еру виробництва від ери споживання, що віддає належне людині і її бажанням, – свідомим і підсвідомим. Ідеали витрачання і отримання задоволення замінили протестантські норми накопичення, методичної праці і спадкоємності власності.

Бібліографічні посилання:

1. **Августин Блаженний.** Исповедь / Пер. с лат. и коммент. М. Е. Сергеенко; предисл. и послесл. Н. И. Григорьевой. – М.: Гэндальф, 1992. – 544с.
2. **Бодрийяр Жан.** Система вещей. – М.: Рудомино, 1995. – С. 132.
3. **Бродель Ф.** Динамика капитализма. Пер. с фр. – Смоленск: Полиграмма, 1993. – 128 с.
4. **Вебер М.** «Объективность» социально-научного и социально-политического познания / Вебер М. Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. – С. 392.
5. **Вебер М.** Основные социологические понятия // Вебер М. Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. – С. 605.
6. **Вебер М.** О некоторых категориях понимающей социологии // Вебер М. Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. – С. 500.
7. **Вебер М.** «Объективность» социально-научного и социально-политического познания // Вебер М. Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. – С. 403.
8. **Веблен Т.** Теория праздного класса Текст. / Т. Веблен. М.: Прогресс, 1984. -260 с.
9. **Делёз Ж., Гваттари Ф.** Анти-Эдип: Капитализм и шизофрения. [Перевод с фр. Д. Кралечкина]. - Екатеринбург: У - Фактория 2007. - 670 стр.
10. **Риккерт Г.** Введение в трансцендентальную философию [Текст]. – Предмет познания / Г. Риккерт ; [переклад] // Риккерт Г. Философия жизни. – К.: Ника-Центр. Вист-С, 1998. – С. 13-164.

УДК 364. 044

Л. А. Пірог

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

АКТУАЛЬНІ ФОРМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ В НАПРЯМКУ ОПІКИ ТА ПІКЛУВАННЯ

Розглядаються дві основні пріоритетні форми влаштування дитини-сироти та дитини, залишеної без батьківського піклування, а саме прийомна сім'я та дитячий будинок сімейного типу, їх особливості та основні переваги.

Ключові слова: соціальний захист; діти-сироти; діти, позбавленні батьківського піклування; прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу.

Рассматриваются две основные приоритетные формы устройства ребенка-сироты и ребенка, лишенного родительской заботы, а именно приемная семья и детский дом семейного типа, их особенности и основные преимущества.

Ключевые слова: социальная защита; ребенок-сирота; ребенок, лишенный родительской заботы; приемная семья, детский дом семейного типа.

International experience of placement of children without parental care, proves the refusal of states with humanistic orientation social policy of boarding forms, guidance on the establishment and support of family care for orphans and children deprived of parental care.

Adoption of orphans and organizing care in Ukraine have always been a priority placement forms for children left without parental care. While the definition of national priorities of family care for orphans and children deprived of parental care, a prerequisite of development in Ukraine relatively new social institutions: orphanages and foster families.

Foster family - the family or individual who is not married, who voluntarily took a fee for education